

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd dorpsgezicht **Oosterveld (Grou)**
gemeente Boarnsterhim (Fryslân)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

datum in procedure:

datum aanwijzing:

errata:

Foto: woningbouwcomplex hoek Paviljoenstraat – Gedempte Haven

BOARNSTERHIM, OOSTERVELD (GROU)

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechts-gevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorps-gezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Oosterveld (Grou) te Boarnsterhim als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Oosterveld is een vroeg 20^e-eeuwse uitbreidingswijk van Grou. Ten zuidoosten van de oorspronkelijke dorpskern werd een weidegebied in de periode tussen 1900 en 1935 bebouwd met arbeiders- en middenstands-woningen. Het gebied wordt aan de oostkant begrensd door het Pikmeer, aan de zuidkant door het Grundaam en aan de west- en noordkant door gedempte vaarten.

De wijk Oosterveld wordt gekenmerkt door rechte, haaks op elkaar staande straten, aan de buitenzijde begrensd door het vloeiende verloop van de straat langs de oever van het Pikmeer. Het straatprofiel is smal, maar de wijk is voor die tijd ruim opgezet. Het stratenpatroon is niet gebaseerd op een stedenbouwkundig ontwerp, maar het gevolg van geleidelijke ontwikkeling van het gebied. Oosterveld is een karakteristiek voorbeeld van een dorpsuitbreidingswijk uit het begin van de 20^e eeuw, waarbij de bebouwing en de stedenbouwkundige structuur de toenmalige uitgangspunten voor arbeidershuisvesting weerspiegelen. Het beschermd gezicht Oosterveld is een uitbreiding van het beschermd dorpsgezicht Grouw, dat in 1990 als zodanig werd aangewezen.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

In de 16^e en 17^e eeuw kwam Grou tot bloei als centrum voor scheepvaart en de daarbijbehorende nijverheid. Halverwege de 19^e eeuw kwam hierin verandering door de verbetering van wegverbindingen en de aanleg van de spoorlijn Leeuwarden-Zwolle, waarbij Grou op ongeveer 1 km buiten het dorp een station kreeg. In de periode die hiermee aanbrak, neemt het belang van scheepvaart als transportmiddel af ten gunste van vervoer over de weg en per spoor. In de nijverheidssector kwam een proces van schaalvergroting op gang. De belangrijkste werkgever in Grou werd het houtverwerkingsbedrijf Halbertsma, dat aan het eind van de 19^e eeuw begint met de industriële vervaardiging van houten constructies. De

fabriek van Halbertsma kwam voort uit een bedrijfje, dat houten botervaten maakte voor de zuivelindustrie in de omgeving van Grou. Door de groei van de industrie ontstond een toenemende vraag naar huisvesting voor de arbeidersbevolking, waaraan in de dorpskern niet tegemoetge-komen kon worden. Tussen 1900 en 1940 groeide het inwoneraantal van Grou met bijna 600 tot 2.836 inwoners.

Rond 1900 zocht de Hervormde Kerk in Grou bovendien naar mogelijkheden voor woningverbetering van in slechte staat verkerende woningen van de diaconie. Het Oosterveld, gelegen aan de zuidoostzijde van het dorp Grou was in de 19^e eeuw in gebruik als weide- en hooiland, in eigendom van de Hervormde Kerk (de ‘Buyrefinne’ of ‘Buorre Fenne’) (*kaart 1*). Het stuk land was gescheiden van het dorp door de Haven en het Grundaam.

De invulling van het Oosterveld in de periode 1900–1940 verliep geleidelijk. In 1901 was de Woningwet in werking getreden en groeide in Nederland de aandacht voor de woonomstandigheden van de arbeiders. De eerste aanzetten tot de invulling van het Oosterveld hangen hiermee samen. In 1903 werden in opdracht van de Hervormde Kerk de eerste woningen gebouwd om tegemoet te komen aan het probleem van de slechte woningen van de diaconie. Het gaat hier om de eerste twee blokken woningen aan de 1^e Oosterveldstraat en de Paviljoenstraat (voor straatnamen zie de begrenzingskaart), naar ontwerp van K. Budstra, architect te Grou. De woningen werden voorzien van erf en bleekjes aan de noordwest- en zuidzijde (later voortuinen). Bij het ontwerp werd speciale aandacht besteed aan de kant van het blok, die naar het water gericht was, resulterend in gedetailleerde accenten. De woningen werden eind 1903 overgedragen aan de diaconie. Om de nieuwe woningen te verbinden met het bestaande dorp werd ter hoogte van de Paviljoenstraat een draaibrug over het Grundaam aangebracht. In 1905 werd de NV Bouwvereniging Oosterveld opgericht met als doel ‘het stichten en verhuren van arbeiderswoningen’¹. Eén van de oprichters was P.G. Halbertsma, directeur van de gelijknamige houtverwerkingsfabriek in Grou. Halbertsma was ook de eerste voorzitter van de bouwvereniging. De NV Bouwvereniging Oosterveld bouwde in 1905 achttien woningen aan de

zuidkant van de Paviljoenstraat, verdeeld over twee bouwblokken. De woningen werden voorzien van een kleine voor- en achtertuin. De rest van het Oosterveld was op dat moment nog in gebruik als weiland. Langs het Pikmeer liep een pad, de ‘Wandelweg’, voorzien van bankjes, een van de eerste aanzetten tot de opkomst van het recreatief gebruik van het meer. Op de hoek van de later gedempte Haven bouwde de Hervormde Kerk in 1911 het ‘Hofje’, een wooncomplex voor weduwen.

¹ Statuten NV Bouwvereniging Oosterveld.

In 1913 werd Bouwvereniging Idaarderadeel opgericht. Deze vereniging bouwde in 1914 aan weerskanten van de 1e Oosterveldstraat vier blokken rijtjeswoningen met een voor- en achtertuin. Deze ontwikkelingen zijn te zien op *kaart 2*. In 1920 bouwde dezelfde vereniging dertien twee-onder-één-kap-woningen aan de Noorderdwarsstraat en de Drachtsterweg, ten noorden van de 1e Oosterveldstraat (*kaart 3*). De relatief ruime opzet van de uitbreiding betekende voor de arbeiders een grote verbetering van de leefomstandigheden ten opzichte van de dichtbebouwde dorpskom.

Het tweede deel van de wijk, ten oosten van de Drachtsterweg, werd vanaf 1925 ingevuld, te beginnen met het deel noordelijk van de 2^e Oosterveldstraat (*kaart 4*). De bestaande straten werden doorgetrokken naar dit nieuwe deel. De invulling verliep op particulier initiatief, meest naar ontwerp van lokale aannemers. Naast vrijstaande woningen werd er ook een aantal geschakelde woningen gebouwd. Alle woningen werden voorzien van een kleine voor- en achtertuin. Als gevolg van de opkomende recreatie en dagontspanning bouwde de VVV in 1927 het ‘Theehuis’ aan de Meersweg op de oever van het Pikmeer. In 1930 werd aan de 1^e Oosterveldstraat een Nederlands-hervormde kapel gebouwd. Deze kapel werd in 1989 afgebroken.

Het zuidoostelijke deel van de wijk, begrensd door de 1^e Oosterveldstraat, de Drachtsterweg en de Meersweg werd in de jaren 1930–1935 bebouwd. Ook hier vond de invulling op initiatief van particulieren plaats. Het stratenpatroon volgt dezelfde opzet als in het noordelijk deel: de bestaande straten, de 1^e Oosterveldstraat en de Paviljoenstraat werden doorgetrokken tot aan het Pikmeer. Langs de zuidelijke oever kreeg de Meersweg verdere invulling. Een uitzondering op het patroon van rechte, loodrecht op elkaar staande straten vormt de Parallelstraat, die een haakse bocht maakt.

De bebouwing aan de noordoost- en zuidostrand stond op iets ruimere kavels dan in de rest van de wijk, en werd naar het meer toe gericht. De woningen zijn hier dan ook groter dan die in andere delen van de wijk.

In 1955 werd het Grundaam gedeeltelijk gedempt, waarbij de brug bij de Paviljoenstraat verdween. De loop van het water is nog te herkennen in de loop van de Gedempte Haven. Het stratenpatroon in de wijk is ongewijzigd. De bebouwing is op veel plaatsen aangepast, onder meer door het aanbrengen van dakkapellen en uitbouwtjes.

HUDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Oosterveld is uniek als vroeg 20^e-eeuwse uitbreiding van een relatief klein dorp als Grou. In een relatief korte tijd is het gebied ingevuld met in eerste instantie sociale woningbouw en later voornamelijk particuliere woningbouw. De inrichting van de wijk weerspiegelt de maatschappelijke en sociale structuur van het begin van de 20^e eeuw. De veranderende opvattingen over arbeidershuisvesting en de opkomst van de middenstand zijn bepalend geweest voor de inrichting.

De wijk kenmerkt zich door de voor die tijd relatief ruime opzet, de hoge bebouwingsdichtheid en de eenheid, zowel in bebouwing als in structuur. De bebouwing vormt een eenheid in vorm en kleur, ondanks verschillen in uitvoering. De woningen bestaan in het algemeen uit één bouwlaag met zadeldak. De vrijstaande huizen staan met hun nokrichting loodrecht op de straat, terwijl de nokrichting van geschakelde woningen parallel aan de straat loopt. De ruimtelijke structuur van de wijk wordt bepaald door de plaatsing van de voorgevels in een strakke rooilijn, waarvoor kleine voortuintjes liggen die de smalle rijbaan begrenzen; trottoirs ontbreken. Het stratenpatroon bestaat uit oost-west verlopende straten, die halverwege de wijk worden doorkruist door de noord-zuid gerichte Drachtsterweg. Het stratenpatroon weerspiegelt de ontstaansgeschiedenis van de wijk. De wijk wordt in tweeën gedeeld door de Drachtsterweg, het oudere deel ligt ten westen van deze straat. De Paviljoenstraat is de eerste straat, gevolgd door de 1^e en 2^e Oosterveldstraat. Toen het oostelijke deel van de wijk werd ingevuld, werden de bestaande straten

doorgetrokken tot aan de Meersweg die langs het Pikmeer loopt, op de plaats van de vroegere Wandelweg.

Opvallend is dat de 1^e Oosterveldstraat aan de westzijde een bajo-netaansluiting heeft op de Gedempte Haven en verder naar het oosten bij de kruising met de Drachtsterweg een knik maakt. Het gebied ten zuiden van de Paviljoenstraat vormt een uitzondering op dit patroon van lange, rechtstandige, haaks op elkaar staande straten. De wijk wordt aan de oost- en zuidkant begrensd door het water van het Pikmeer en het Grundaam. Het vloeiende verloop van de oevers van het Pikmeer is terug te vinden in de Meersweg en de daaraan gelegen bebouwing. De noord- en westgrens worden gevormd door de Gedempte Haven, waarin de loop van het oorspronkelijke water is terug te vinden.

Het oudste deel van de wijk, rond de westelijke helft van de Paviljoenstraat en de 1^e Oosterveldstraat, kenmerkt zich door gesloten straatwanden. Het blok op de hoek van de Paviljoenstraat en 1^e Oosterveldstraat is voorzien van een bijzonder vormgegeven hoekoplossing. De arbeiderswoningen in deze straten zijn gebouwd door een tweetal plaatselijke woningbouwverenigingen. Het straatbeeld in het begin van de 1^e Oosterveldstraat is enigszins veranderd door de herinrichting van de bestrating, waarbij op verschillende plaatsen de voortuinen zijn vergroot. De bebouwing aan de noordkant van de Paviljoenstraat is later op een aantal plaatsen voorzien van dakkapellen van verschillende vormen, waardoor de architectonische eenheid is verminderd. Op de hoek van de Gedempte Haven en de 2^e Oosterveldstraat is de plaats van het vroegere 'Hofje' ingenomen door een grootschalige winkelvoorziening, die wat betreft bebouwingsschaal en vorm een contrast vormt met de rest van de wijk. Het beeld van de Noorderdwarsstraat is minder gesloten dan het straatbeeld in het oudere deel, doordat hier twee-onder-één-kapwoningen zijn neergezet met relatief grote tussenruimten.

Het deel van de wijk ten oosten van de Drachtsterweg wordt gekenmerkt door particuliere woningbouw, met korte onderlinge afstand, wat een

beeld van gesloten straatwanden oplevert. Er zijn verschillende bouwstijlen door elkaar gebruikt. In de loop der jaren zijn aan de meeste panden details veranderd, wat, met de individuele inrichting van de voortuinen, ervoor zorgt dat de samenhang verminderd is. Vanuit de straten heeft men een vrij uitzicht op het Pikmeer. De woningen aan de Meersweg zijn groter dan de woningen in de rest van de wijk en naar het Pikmeer gericht.

Opvallend zijn enkele panden met kenmerken van interbellumarchitectuur, die verspreid door dit deel van de wijk staan.

De openbare ruimte in Oosterveld is eenvoudig ingericht. De straten zijn in het algemeen voorzien van rode klinkers. Er is weinig openbaar groen. Alleen in het westelijk deel van de 1^e Oosterveldstraat zijn woonerfachtige plantenbakken aangebracht, die afbreuk doen aan de historische karakteristiek van de openbare ruimte. Verder ligt er aan de oevers van het Pikmeer een groenstrook met gras en een rij bomen langs de Meersweg. Het Pikmeer is een belangrijke recreatieplas en langs de oevers zijn aanlegsteigers aangebracht. Het dichtbebouwde Oosterveld vormt een opvallend ruimtelijk contrast met de aangrenzende open ruimte van het meer. Het uitzicht vanaf de Meersweg op het Pikmeer is karakteristiek voor dit gebied.

NADERE TYPERING TE BESCHERMEN WAARDEN

De wijk is in twee delen te verdelen. Het oudste deel rond de Paviljoenstraat, de 1e Oosterveldstraat, de Noorderdwarsstraat en de westkant van de Drachtsterweg, bestaat uit woningen die zijn gebouwd door de woningbouwverenigingen ‘Oosterveld’ en ‘Idaarderadeel’. De panden zijn één verdieping hoog en voorzien van een zadeldak. De meeste panden zijn opgetrokken uit bruine baksteen, met uitzondering van een klein aantal panden aan de Paviljoenstraat, die gemaakt zijn van kalkzandsteen. De daken zijn voorzien van zwarte pannen. Als decoratie zijn aanzet- en sluitstenen bij bogen boven ramen en deuren gebruikt. Drie woningen aan de Drachtsterweg, gebouwd door woningbouwvereniging Idaarderadeel, vallen op door hun symmetrie die geaccentueerd wordt door de middenresalieten, waarin de voordeuren zijn geplaatst. Het oostelijke deel van de wijk wordt gekenmerkt door particuliere woningbouw. Er is sprake van verscheidenheid in de details van de woningen, waardoor er ondanks overeenkomsten in vorm en stijl een meer

afwisselend beeld is ontstaan. In het algemeen bestaan de woningen uit één verdieping en een zadeldak met de nokrichting loodrecht op de straat, incidenteel afgewisseld door een mansardedak. De woningen zijn opgetrokken uit rode baksteen en de daken zijn voorzien van rode Hollandse pannen. Een klein aantal woningen is voorzien van gebroken dakschilden met geglazuurde pannen.

De stedenbouwkundige structuur van het gebied is gaaf. De meeste straten lopen west-oost, met uitzondering van de Noorderdwarsstraat en de Drachtsterweg, die een noord-zuidverloop kennen. De Meersweg langs het Pikmeer is alleen aan de binnenzijde bebouwd en volgt het verloop van de oever, het tracé van de vroegere Wandelweg. Alleen aan het noordelijk en zuidelijk deel van deze weg zijn de woningen naar het meer gericht. De Paviljoenstraat en 1e en 2e Oosterveldstraat houden als het ware op bij de oever van het meer. De woningen op de hoek van deze straten en de Meersweg zijn dan ook niet naar het meer gericht maar naar de straat. Van belang zijn verder het ‘Theehuis’ op de oever en de steigers in het meer; zij karakteriseren de reeds vroeg tot ontwikkeling gekomen recreatiefunctie van het meer.

BEGRENZING

Het beschermd gezicht Oosterveld vormt een uitbreiding van het beschermd dorpsgezicht Grouw. De grens van de uitbreiding ligt aan de oostzijde langs de oever van het Pikmeer, zodat het ‘Theehuis’ en de oude oevergronden binnen het gezicht vallen. In het zuiden loopt de grens door het midden van het Grundaam, om ten slotte bij de Gedempte Haven aan te sluiten op het beschermd gezicht Grouw.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde kaart, MSP/06/06.

RECHTSGEVOLG

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied

te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- L.H. Atema, *Nostalgiech gezicht Grouw*, Grouw 19XX.
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Toelichting bij de aanwijzing van het beschermde dorpsgezicht Grouw*, Zeist 1990.
- *Statuten der Naamloze Vennootschap: Bouwvereniging ‘Oosterveld’ gevestigd te Grouw*, 1905.
- J. van Stralen, *Grou sjoen troch de eagen fan doarpsfotograaf A.J. van Stralen*, Groningen 1994.

Kaarten

1. Topografische en Militaire Kaart, circa 1850. In: *Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*. Facs. uitgave 1850–1864, Delft 1973.
2. Kadastrale kaart, circa 1920.
3. Topografische kaart 1924, fragment. In: *Historische Atlas Friesland; Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000*, Den Iip 1990.
4. Kadastrale kaart, 1950.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2004

Onderzoek en tekst:

Provincie Fryslân, drs. S. de Bruijn

Begrenzingskaart: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: Provincie Fryslân

Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ, Zeist/Pure Digital Copycenter, Doorn

BIJLAGEN

1. Topografische en Militaire Kaart, circa 1850.
2. Kadastrale kaart, circa 1920.
3. Topografische kaart 1924, fragment.
4. Kadastrale kaart, 1950.